

КОЗАЦЬКА ГЕНЕАЛОГІЯ В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ Д.І.ЯВОРНИЦЬКОГО (ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ)

В статті розглянуто внесок Д.І.Яворницького у виявлення, дослідження та збереження пам'яток козацької генеалогії.

Ключові слова: Д.І.Яворницький, родинні архіви, родоводи, запорозьке козацтво

Невід'ємною складовою перспективних міждисциплінарних напрямів сучасної гуманітаристики є генеалогічні дослідження [21, с. 57], які на підставі родинних та шлюбних зв'язків дозволяють досить рельєфно висвітлити формування соціальних структур суспільства, його ієрархію та соціальну мобільність, проникнення представників одних соціальних груп до складу інших. У такий спосіб, стає більш зрозумілим процес спадкоємства, правових та економічних стосунків (перерозподілу земельних володінь, рухомого майна), збереження і передачі культурних традицій тощо. Історична генеалогія сприяє також дослідженню демографічних процесів, соціальної психології мас чи певної категорії населення даної епохи, проблем сімейних стосунків, статусу і ролі жінки в житті родини та ін. Розуміння нерозривного зв'язку між життям (в усіх його складових) і творчістю особистості підвищує роль генеалогії у дослідженнях інтелектуальної історії.

Вітчизняна історіографія має значні досягнення у царині генеалогічних досліджень, в тому числі це стосується й козацької генеалогії, вагомий внесок у розвиток якої зробили О. Лазаревський, В. Модзалевський та ін. Сьогодні відбувається справжній «ренесанс» у цій галузі генеалогії, про що яскраво свідчать дослідження О.М.Апанович, С.І.Білоконя, А.В.Бойка, В.М.Горобця, В.В.Грибовського, О.І.Гуржія, Я.Р.Дашкевича, В.М.Заруби, Д.Г.Каюка, В.В.Кривошеї, Л.М.Маленко, Ю.А.Мицика, В.І.Мільчева, С.М.Могульової (Каюк), В.О.Мокляка, В.В.Панашенко, П.М.Саса, Г.Я.Сергієнка, В.А.Смолія, В.С.Степанкова, І.С.Стороженка, В.В.Томазова, Т.В.Чухліба, Г.К.Швидько, Н. М. Яковенко та ін. На особливу увагу заслуговують праці В.В.Кривошеї, в тому числі і розробки джерельної бази даної проблеми [19].

Вагомий внесок у розвиток козацької генеалогії зробив відомий український історик запорозького козацтва академік Дмитро Іванович Яворницький (1855 – 1940). Великий за обсягом і різноманітний за змістом творчий доробок вченого [17] містить як спеціальні розвідки, присвячені історії козацьких родин, так і праці персонологічного характеру, в яких безпосередньо висвітлюється біографія (в тому числі походження та родинні й шлюбні стосунки) персони, що досліджується. Й це природньо, тому що біографіка (просопографія) і генеалогія знаходяться у нерозривній єдності [18, с. 25]. Відомо, що родинні, свояцькі й шлюбні стосунки завжди впливали

на службу і громадську кар'єру, на зміну соціального і юридичного статусу людини.

На особливу увагу заслуговує розробка Д.Яворницьким джерельної бази з історії запорозького козацтва взагалі й козацької генеалогії, зокрема. Дослідники творчості Д. Яворницького відзначають широчінь джерельної бази його творів, великі зусилля щодо збирання матеріалів з історії Запорожжя [25; 28]. У книзі «По следам запорожцев» Дмитро Іванович зазначив, що він не міг вдовольнитися вивченням лише одних тільки воєнних подвигів запорожців, але неодмінно хотів уявити якомога повніше й усе їх внутрішнє життя [32, с. 1]. Вчений виявив і опублікував потужний масив джерел [30; 34; 36], які містять інформацію, включно, й генеалогічного характеру. Особливістю дослідницької методології Д.Яворницького був комплексний підхід до джерельної бази дослідження. У дослідницький ареал вчений залучав усі типи історичних пам'яток. Поряд із суто генеалогічними джерелами, як-от родовідні книги, родовідні розписи, генеалогічні таблиці, генеалогічні дерева та ін., історик актуалізував (ввів до наукового обігу) численні документи з відомчих та приватних архівів; некропольні пам'ятки (надгробні плити, хрести), які фіксують точні дати життя людини; зображувальні (портрети представників козацької старшини та їх нащадків), стародруки із вкладними надписами до церков Запорожжя тощо. Д.Яворницькому пощастило зустрітися із столітніми запорозькими старожилами, які ще пам'ятали часи козацької вольниці і від яких вчений записав спогади й перекази про кошових отаманів І.Сірка, П.Калнишевського, Й.Гладкого та ін. [10,20, 23].

Інформація генеалогічного характеру (у більшому чи меншому обсязі, своєрідна «краплинна» інформація) міститься в усіх творах Д.Яворницького, присвячених запорозькому козацтву. До безпосередньо генеалогічних праць вченого належать книги і статті про гетьманів П.Конашевича-Сагайдачного, П.Дорошенка, кошових отаманів І.Сірка, П.Калнишевського, Й.Гладкого, А.Головатого, духовної особи на Запорожжі К.Тарловського, про нащадків козацьких родин – Г.П.Алексєєва, М.М.Комстадіуса, О.М.Поля, та ін. В книзі «Нарисів з історії запорозького козацтва» окремі розділи вчений присвятив Д.Вишневецькому, К.Косинському та ін. В журналі «Детское чтение» (Москва) вчений опублікував статті, присвячені Д.Вишневецькому, С.Зборовському, К.Косинському, Г.Сковороді та ін. Більшість статей (передусім це стосується публікацій в часописах) має популярний характер і розраховано на широку читацьку аудиторію.

У пошуках джерел вчений звернувся до приватних збірок козацьких старожитностей. Архієпископ Феодосій (Макаревський) порадив молодому вченому оглянути велику і цікаву колекцію козацьких пам'яток відомого катеринославського можновладця, колекціонера і мецената, губернського маршалка і гофмейстера Двору Г.П.Алексєєва, в маєтку котрого у с. Котівка Новомосковського повіту (тепер Магдалинівського р-ну Дніпропетровської обл.) вчений виявив оригінальні джерела з історії козащини [32, с. 1 – 2].

Незабаром знайомство з впливовим Г.П.Алексєєвим перетворилося на тривалу міцну дружбу. За сприяння Георгія Петровича молодий вчений познайомився з іншими власниками приватних архівів і колекцій старовини, зокрема з Я.П.Новицьким, О.М.Поєм, А.М. та М.І.Миклашевськими, О.М.Синельниковим, М.М.Комстадіусом та ін. Вчений вважав, що серйозне вивчення історії запорозьких козаків потребує перш за все розшуку архівних документів. В книзі «По следам запорожцев» (СПб., 1898) Д.Яворницький визначив алгоритм своїх евристичних досліджень: передусім треба шукати документи в столичних архівах (московських та петербурзьких), потім – в провінційних: київських (при університеті Св. Володимира та казенній палаті), харківських (при університеті), варшавських (при казенній палаті й міському магістраті), одеському та катеринославському (при губернському правлінні). Окрім того, вченому стало відомо про архів Соловецького монастиря, де був ув'язнений і закінчив своє життя останній кошовий отаман Запорозького війська П.І.Калнишевський [10]. На Соловецькі острови до Білого моря Д. Яворницький здійснив подорож навесні 1887 р. В Архангельську він зустрів доброзичливий прийом з боку губернатора князя Д.М.Голіцина, який сприяв його знайомству з настоятелем Соловецького монастиря архімандритом Мелетієм, від якого історик здобув цінну інформацію і ознайомився з місцевим архівом. Цікава інформація стосовно П.І.Калнишевського міститься в листах архімандрита Мелетія, надісланих Д.Яворницькому невдовзі після його повернення з Соловків [11, Арх-19146, 19147]. Наслідком цієї евристичної роботи вченого став нарис, присвячений останньому кошовому отаману Січі, який був опублікований у тому 1887 р. в часописі „Дом” [33].

В першій своїй монографії «Запорожье в остатках старины и преданиях народа» (СПб., 1888) вчений використав твори попередніх дослідників, опубліковані джерела й результати власних архівних і польових досліджень. У книзі зауважено цінність 3-х приватних колекцій запорозької старовини: Г.П.Алексєєва і О.М.Поля – у Катеринославі та В.В.Тарновського – у Качанівці. Усі три колекціонери були нащадками козацьких родин. Г.П.Алексєєв – гетьмана Данила Апостола, О.М.Поль – гетьмана Павла Полуботка, В.В.Тарновський – генерального бунчужного Якова Тарновського. Значну допомогу в розшуку джерел надав Д. Яворницькому відомий місцевий дослідник з м. Олександрівська Яків Павлович Новицький (1847 – 1925), подорож з яким місцями колишнього Запорожжя Дмитро Іванович описав у цій монографії [37, ч. 1, с. 147 – 162]. У колекції В.В.Тарновського зберігалися козацькі старожитності, придбані безпосередньо у запорозьких нащадків. Так, за Д.Яворницьким, в с. Покровському Василь Васильович придбав війський прапор, що зберігався в місцевій церкві; а в Нікополі – запорозьку гармату і побутові речі [37, ч. 2, с. 39, 175].

В Олександрівському повіті Катеринославської губ., на хуторі Чорноземному у Г.Л.Синьогуба Д.Яворницький знайшов документ –

універсал (26.01.1761 р.) гетьмана Кирила Розумовського на надання чину військового товариша козакові Сергіївського куреня Леонтію Синьогубу, який у 1743–1758 рр. служив у Війську Запорозькому Низовому, а тепер поступав у розпорядження Генеральної військової канцелярії. В універсалі зазначалося, що Л.Синьогуб був письменний [37, ч. 2, с. 194 – 195].

Однією із загадкових особистостей на Запорожжі, про яку здобув інформацію Д.Яворницький, був священник Кирило Тарловський, на прізвисько «Дикий піп». Відомості про нього дослідник отримав від священника с. Голубівка Новомосковського повіту Терентія Чев'яги й від священника с. Вище-Тарасівка Катеринославського повіту Іоана Куриліна [37, ч. 1, с. 96].

У с. Богодар (поблизу с. Покровського), в маєтку Ф. І. Михеєва (далекого родича Д. Яворницького) історик познайомився із сліпим бояном Хомою Проворою, який виявився неоціненним «фольклорним джерелом» для вченого. Д. Яворницький заприятелював з цим знавцем старовини і чудовим гравцем на сопільці. Від Х. Провори вчений записав багато фольклорного матеріалу про Запорожжя. Про нього Д.Яворницький писав і у книзі [37, ч. 2, с. 196 – 202], і у спеціальній розвідці [35].

Доброзичливе ставлення і плідну допомогу отримав Д.Яворницький від управителя маєтками І.В.Синельникова О.В.Васильєва*, від землевласників М.Ф.Огаркова і І.П.Блажкова, маєтки котрих були розташовані на місці колишньої Кам'янської Січі [37, ч.2, с.91-103]. М.Ф.Огарков і І.П.Блажков з великим ентузіазмом й завзятістю допомагали Д.Яворницькому. На прохання історика вони виготовили необхідні вченому плани місцевостей в межах Бериславщини, склали детальний опис мікротопонімів та мікрогідронімів краю, розшукували інформацію етимологічного характеру тощо. На землі М.Ф.Огаркова в селі Консулівка (Розорівка) були 4-ри козацькі могили, в тому числі могила кошового Костя Гордієнка, напис на хресті якої Д.Яворницький опублікував. Дослідник зазначив, що саме цей текст зафіксував дату смерті К.Гордієнка – 1733 р. Ще у 1844 р. місцевий дослідник Н.І.Вертільяк писав стосовно напису на одному з хрестів, що він доповнює список кошових отаманів новим ім'ям Василя Єрофієва [8].

Спільно з І.П.Блажковим Д.Яворницький обстежив узбережжя Дніпра в районі балки Кам'янки: острів Каїрський, скелю Пугач та ін. У Бериславі Д.Яворницький познайомився з купцем запорозького походження І.П.Шилом, якого вчений атестував як великого хлібосола, дотепного співрозмовника, тонкого гумориста, глибокого філософа, чудового оратора і знавця української літератури (прозової й поетичної). І.П.Шило свято шанував пам'ять про свого діда-запорожця Шила, зберігав його зброю, в тому числі чудової роботи рушницю, пістоль, освячений гайдамацький ніж, сталеву шаблю, срібні чарки і декілька фамільних документів, які підтверджували походження власника від запорожця Шила. Ймовірно, запорожець Шило був

* Стосункам Д. Яворницького з О. В. Васильєвим присвячена спеціальна стаття, яка знаходиться у друці.

неординарною особистістю, бо запам'ятався не тільки рідним, але й багатьом бериславцям. Так, один з бериславських старожилів – Трохим Пономаренко повідомив І.П.Блажкову переказ щодо походження прізвища Шила. У свою чергу І.П.Блажков негайно відтворив цей переказ у листі до Д.Яворницького, який опублікував його [37, ч. 2, с. 110, 111]. Як пізніше з'ясував Д.Яворницький, у XVII ст. на Запорозжжі був добре відомий військовий осавул Іван Шило – сподвижник знаменитого кошового отамана Івана Дмитровича Сірка [37, ч. 2, с. 111].

У храмах на теренах колишнього Запорозжжя особливу увагу Д.Яворницького привернули стародруки, що були вкладені запорожцями до церков, головним чином «на помин душі» померлих родичів. На книгах робилися вкладні записи, які сьогодні вивчаються спеціальною історичною дисципліною – маргіналістикою. Д.Яворницький ретельно працював у старовинних храмах Катеринославщини та Херсонщини і виявив церковні стародруки, а в книзі «Запорозжжя...» подав їх опис з характеристикою книжкових оправ (окладів) та публікацією вкладних текстів. У церкві села Бородаївка зберігалася Євангеліє (М., 1766), що його вклав 20 травня 1773 р. козак Нижньостеблівського куреня Лук'ян Білий за померлого брата – козака того ж самого куреня – Павла Носа [37, ч. 1, с. 45]. Пізніше, коли Д.Яворницький очолив Катеринославський обласний музей ім. О.М.Поля, він здійснив багато експедицій, в результаті яких виявив нові пам'ятки, в тому числі й стародруки. З дозволу консисторії, ці книги були вилучені з церков до Катеринославського обласного музею ім. О.М.Поля і каталогізовані. На жаль, під час війн і революцій музейне зібрання зазнало значних втрат. Проте, й сьогодні в музейному книжковому фонді зберігається багато книжок, які свого часу були розшукані, опрацьовані й врятовані Д.Яворницьким [26].

В «Запорозжжі...» Д.Яворницький, окрім архівних джерел, використав багато речових пам'яток, в тому числі ставрографічних (тобто хрести), відтворив (опублікував) надписи на них (це вже епіграфічні джерела), в тому числі й генеалогічного змісту. Зокрема, у церкві Св. Миколи в с. Новий Кодак зберігався напрестольний хрест в срібній оправі, надпис на якій свідчив, що цей хрест був вкладений у церкву отаманом Незамаївського куреня Стефаном Чубом за упокой душі його батька Івана [37, ч. 1, с. 63].

Імена запорожців та їхніх родичів зафіксовані також у надписах (вирізьблені) на сволоках козацьких хат. Ці тексти Д.Яворницький опублікував і в першій своїй книзі, і в фундаментальній 3-х томній монографії, і в статтях. В історичному селі Покровському вчений знайшов 4 сволоки. Зокрема, у будинку священика Георгія Ващинського був сволок із текстом: «Благословением отца и изволением сына и совершением святого Духа созданся дом сей рабом Божиим Григорием Комишаном 1765 года месяца мая 10» [37, ч. 2, с. 172].

Внаслідок ознайомлення з родинними архівами Д.Яворницький став великим знавцем козацької генеалогії. З цього питання до нього постійно

зверталися із запитом вчені й представники різних козацьких та дворянських родин.

У своїх генеалогічних дослідженнях Д.Яворницький висвітлював і вертикальну, і горизонтальну генеалогію (шлюбні звязки, стосунки свояків) певних козацьких родів, збирав інформацію про їх походження (в тому числі родову легенду), споріднення з іншими родами, працював над створенням генеалогічних таблиць. Зібраний вченим матеріал віддзеркалює також і процес перетворення козацько-старшинської еліти на дворянство Російської імперії.

Досить значні генеалогічні дослідження Д.Яворницького стосуються родини отамана Азовського козацького війська Йосипа Михайловича Гладкого (1789 – 1866). Це пояснюється хронологічною близькістю періоду життя отамана і наявністю досить значного масиву джерел, в тому числі знайдених у нащадків Й.М.Гладкого, а саме – у сина отамана Василя Йосиповича Гладкого [5]. За висловом Д. Яворницького, син отамана являв собою «виразний тип запорожця і відзначався неабиякою суворістю; його життя навіть не відрізнялося від життя запорожця. Він мав понад 70 років, проте виглядав бодьорим й страшенно здоровим. «То пан такий, – писав Д.Яворницький, – що так з сокирою і ходе скрізь: усе сам робе» [37, ч.2, с.191]. Йому належить стаття, присвячена батькові – кошовому Й.М.Гладкому [9].

Генеалогія Й.М.Гладкого (висхідна лінія) досить змістовно репрезентована Д.Яворницьким вже у першій його книзі «Запорожъе в остатках старины и преданиях народа» [37, ч.1, с.142-145]. Через багато років, у 1926 р., Дмитро Іванович написав спеціальну статтю, присвячену біографії Й.М.Гладкого „Кошовий отаман Осип Михайлович Гладкий”, в якій значну увагу приділив суто генеалогічному аспектові. Ця стаття була опублікована в ювілейному збірнику на пошану академіка М.С.Грушевського [39].

Однак найбільш тривалим, глибоким і плідним, з точки зору висвітлення генеалогічного аспекту, у творчості Д.Яворницького було дослідження родоводу Комстадіусів. Головним наслідком цього дослідження стала книга Д. Яворницького «История села Фалеевки-Садовой Херсонской губернии и уезда» (СПб., 1892). Історія створення цієї книги і її зміст вже здобули достатнє висвітлення в історіографії [3; 4; 24]. Ця невеличка за обсягом книга (99 стор.) репрезентує комплексний підхід Д. Яворницького у дослідженні обраної теми, демонструє його як фахівця у різних галузях історичної науки: археології, генеалогії, геральдики, архівної евристики, археографії, епістолографії. У передмові до видання увага акцентується на ролі фамільних архівів у історичних дослідженнях. За фамільними архівами «можна складати окремі історії місцевостей, по історіях місцевостей – історії краю, по історіях краю – історію цілої держави, подібно до того, як з невеличких припливів і рукавів складається широка ріка чи велике водоймище» [29, с.ІІІ.].

Названа книга створювалася на замовлення друга Д.Яворницького – Миколи Миколайовича Комстадіуса – останнього власника села Фаліївки-

Садової, нащадка шведського роду Комстадіус (прізвище від назви міста Комстад, що в провінції Смоланд). Ми зупиняємось на цій книзі тому, що представники цієї фамілії, котрі перейшли на службу Російській імперії, в результаті шлюбних союзів породичалися з козацькими родинами, й у такий спосіб стали «учасниками» створення козацької генеалогії. Генерал М.М.Комстадіус був нащадком (по жіночій лінії) гетьмана Данила Апостола. Правнучка гетьмана Марія Данилівна Апостол одружилася із сотником містечка Салтикова Дівиця на Чернігівщині Іваном Яковичем Селецьким, рід якого належав до шляхетних родів і батько якого – Яків Селецький 40 років був сотником. Рідний брат Івана Яковича Селецького – Лаврін Якович Селецький одружився з донькою Василя Семеновича Лизогуба Уляною. Іван Якович Селецький, як і його батько, був сотником Салтикової Дівиці, згодом – бунчуковим товаришем, потім служив головою Чернігівської палати цивільного суду, у 1797–1800 рр. – він Новоросійський (Катеринославський) цивільний губернатор. Дочка І.Я.Селецького та М.Д.Апостол – Софія Іванівна Селецька одружилася з Василем Івановичем Синельниковим. У свою чергу донька останніх – Євдокія Василівна Синельникова одружилася з Августом Федоровичем Комстадіусом і успадкувала від матері села Жуклю, Шаболтасівку, Апостолове. Згодом Жуклю від Євдокії Василівни Комстадіус успадкував її син Микола Августович Комстадіус (1837–1872), який одружився із своєю двоюрідною сестрою – Софією Миколаївною Синельниковою (дочкою Миколи Васильовича Синельникова і Юлії Яківни Селецької). Їхній син Микола Миколайович Комстадіус (1864–1917) від батька успадкував Фаліївку і Жуклю.

Фаліївка була родовим маєтком Комстадіусів. Цю чудову місцевість при впадінні Інгульця у Дніпро неодноразово відвідував Д.Яворницький, який дуже приятелював з власником Фаліївки. Генерал-майор свити й. і. в. М.М.Комстадіус здобув освіту в Імператорському Олександрівському ліцеї, закінчив Воєнно-юридичну академію, командував лейб-гвардії кирасирським й. в. полком, бригадою 2-ої гв. кавлерійської дивізії. 1894 р. він одружився із троюрідною сестрою Вірою Володимирівною Малама (донька Володимира Федоровича Малами і Віри Іванівни Синельникової), яка належала до впливової катеринославської родини.

Д.Яворницький був частим гостем у маєтках Комстадіусів у Фаліївці й Жуклі, в їх будинках у Царському Селі та Херсоні, у помешканні в Петербурзі. У Фаліївці вчений здійснив археологічні дослідження, працював над своїми творами, користувався чудовою бібліотекою. Нашадок гетьмана Д.П.Апостола М.М.Комстадіус був великим шанувальником козаччини, вельми цікавився історією свого роду. У друзів виникла ідея написати історію Фаліївки через історію роду її власників. Д.Яворницький занурився у фамільні архіви Комстадіусів та Синельникових, а М.М.Комстадіус відправився на батьківщину своїх предків – у Швецію, розшукав там родичів і документи. У 1892 р. книга була видана коштом М.М.Комстадіуса. Ця дата зазначена на титулі, проте за фактом книга була надрукована у 1893 р. Книга

містить історію місцевості, в якій розташована Фаліївка, з найдавніших часів, що підтверджується археологічними дослідженнями. Свою назву місцевість здобула від прізвища М.Л.Фалєєва – сподвижника князя Г.О.Потьомкіна на Півдні України. Ця місцевість (дача) належала М.Л.Фалєєву, який заповів її другові – надвірному радникові Ф.С.Комстадіусу. Саме останній і назвав «дачу» Фаліївкою. Наступним власником Фаліївки став син Ф.С.Комстадіуса – Август Федорович (1777–1859) – таємний радник, предводитель дворянства херсонського повіту, згодом – херсонський цивільний губернатор, а з 28 січня до 25 березня 1822 р. він був одночасно херсонським та катеринославським губернатором. А.Ф.Комстадіус взяв шлюб з Євдокією Василівною Синельниковою. Від цього шлюбу народився Микола Августович Комстадіус – батько Миколи Миколайовича Комстадіуса, друга Д.Яворницького, про якого вище йшлося.

У книзі детально відтворюється родовід Комстадіусів по висхідній лінії, подається генеалогічна таблиця, світлина родового герба «Наленч». Другу частину книги складає археографічний блок документів з фамільного архіву Комстадіусів. Серед опублікованих документів – заповіт М.Л.Фалєєва (1792 р.), в якому згадуються представники ще одного відомого козацько-старшинського роду – Петро Яремович Родзянко та його дружина Євдокія Петрівна (уроджена Фалєєва; рідна небога М.Л.Фалєєва). Це прадід і прабаба відомого державного і політичного діяча Російської імперії, голови Катеринославської губернської земської управи, згодом голови Державної думи, лідера партії октябристів М.В.Родзянка. За заповітом М.Л.Фалєєва Є.П.Родзянко отримала від дядька у власність с. Вільне і с. Михайлівку (Катеринославська губ.).

В документальний блок книги про історію Фаліївки вміщено також «Літопис» церкви Різдва Богородиці у селі Жукля Сосницького повіту Чернігівської губернії. Перша церква, яка була збудована 1728 р. гетьманом Д.П.Апостолом, у 1759 р. згоріла. Нова була збудована коштом гетьманича Петра Даниловича Апостола і поновлена 1862 р. Євдокією Василівною Комстадіус. За переказом, назву село отримало від прізвища козака Жука, який оселився тут поблизу, в урочищі.

З доданої до книги генеалогічної таблиці видно, що, окрім вище згаданих родин, Комстадіуси також породичалися і посвоячилися з Альбрандтами, Мамоновими, Оленич-Гнененками, фон-Таями (О.Я.Фон-Таль – другий чоловік матері М.М.Комстадіуса), Лауницями, Джунковськими, Долгорукими, Ковалевськими, Леоновими, Гершау, Дурново, Хілковими, Зейфартами, Гербеями, Полянськими, Брунетто-Дуссо та ін.

У доробку Д. Яворницького є кілька статей, в яких висвітлюється генеалогія ще одного роду, згаданого вище. Це рід правителя Катеринославського намісництва Івана Максимовича Синельникова, з нащадками якого вченого повязувала міцна дружба. Особливо приятелював Дмитро Іванович з генералом Олексієм Миколайовичем Синельниковим та його сестрою Софією Миколаївною, уродженою Синельниковою, в 1-му

шлюбі – Комстадіус, у 2-му – фон-Таль. Софія Миколаївна – мати М. М. Комстадіуса (друга Д. Яворницького), про якого вже йшлося [7]. Перша стаття Д.Яворницького, присвячена І.М.Синельникову, – «Первый Екатеринославский губернатор», була надрукована 1887 р. у Петербурзі в журналі «Исторический вестник». Вона ґрунтується на джерелах, наданих історикові управителем маєтку Синельникових у с. Іванівка (Мелітопольського повіту) О.В.Васильєвим. Друга стаття, під назвою «Иван Максимович Синельников, первый Екатеринославский правитель (1784 – 1788 гг.)», з'явилася 1889 р. в «Екатеринославских губернских ведомостях» внаслідок дослідження виявлених у фамільному архіві О.М.Синельникова документів і щоденника його родича О.В.Страхова (? – 1830) – рідного брата дружини І.М.Синельникова. На підставі фамільного архіву Синельникових Д. Яворницький написав розлогий нарис, присвячений Синельникову, що увійшов до книги «Очерки по истории запорожских козаков и Новороссийского края» (СПб., 1889). У цьому нарисі багато уваги вчений приділив генеалогії роду Синельникових по висхідній лінії. У додатку Д.Яворницький опублікував документи з фамільного архіву О.М.Синельникова, в тому числі дарчу грамоту царів Івана та Петра Олексійовичів полковникові Д.Апостолу (7.10.1689 р.) та грамоту Петра II на підтвердження гетьманського уряду Д. Апостола (7.09.1728 р.). Окрім того, в «Очерках...» опубліковані також документи з фамільних паперів Д.В.Христофорова (нащадка значкового товариша В.Христофорова), С.А.Ільяшенка, Г.А.Байдака, новомосковського купця С.М.Махна, мешканця села Діївки Катеринославського повіту Г.Пластуна (онука запорозького осавула Григорія Пластуна) та ін.

Внесок Д.Яворницького у розробку джерельної бази з історії українського козацтва й козацької генеалогії, зокрема, визначається також його плідною археографічною діяльністю. Вчений опублікував потужний масив документального матеріалу, передусім актового різновиду, в якому зосереджена інформація в тому числі й генеалогічного змісту. Одночасно з історико-народознавчою книгою «Запорожье в остатках старины и преданиях народа» (СПб., 1888) Д. Яворницький видав «Сборник материалов для истории запорожских козаков» (СПб., 1888), в якому містяться документи з приватних архівів П.С.Єфименка, М.І.Новохатського, О.М.Поля, Г.Л.Синьогуба; а також документи, що стосуються кошового П.І.Калнишевського. Дослідник знайшов їх в Соловецькому монастирі. В збірнику був опублікований також «Синодик» Нехворощанського запорозького монастиря, виявлений Д.Яворницьким у церкві села Чернетчина Новомосковського повіту. Документи збірника віддзеркалюють етапи біографії й родинні зв'язки запорожців Григорія Білого (полкового хорунжого), Федора Білого (полковника Війська Запорозького), Никифора Білого (полкового старшини), Стефана Білого (військового судді), Лавріна Миргородського (полкового хорунжого) та ін.

У збірнику «До історії Степової України» (Д., 1929) Д.Яворницький опублікував багато документів з адміністративних та церковних установ і з фамільних архівів, які містять генеалогічну інформацію; зокрема, лист гетьмана Д.Апостола до дружини (28.11.1726 р.; з архіву Г.П.Алексєєва), атестат бунчукового товариша П.Руденка (17.11.1771 р.; з архіву І.П.Магденка) та ін. Останній документ вперше був опублікований Д.Яворницьким ще у 1904 р. в статті «К истории нашего края» [31]. В статті акумулювані результати інтенсивних комплексних експедицій вченого 1903 р., які мали на меті дослідити Новомосковський, Верхньодніпровський та Павлоградський повіти Катеринославської губернії напередодні XIII Археологічного з'їзду (Катеринослав, 1905 р.). Саме тоді, у церкві села Воскресенівки (засноване К.М.Тарловським) Новомосковського повіту вчений розшукав «Синодик», який він бачив ще у 1892 р. Цей «Синодик» був списаний поміщиком Василем Івановичем Тарловським у 1794 р. У цьому документі зафіксована дата смерті Кирила Миколайовича Тарловського («Дикого попа»), який «представився в Самарском монастыре в каменной церкви погребен 1784 года декабля дня 4». Д.Яворницькому пощастило розшукати і портрет К. М.Тарловського у хуторі поблизу жіночого монастиря Марії Свентицької. У 1888 р. Д.Яворницький бачив цей портрет в Самарському Пустельно-Миколаївському монастирі. Зараз він зберігається в Дніпропетровському історичному музеї.

Значна інформації щодо нащадків запорозьких козаків зосереджена в епістолярній спадщині Д. Яворницького [1]. У літературі вже зазначалося, що історія запорозького козацтва є «іманентним модусом» даного епістолярного комплексу, в якому домінує презентація саме запорозької тематики [2, с.4].

Інформація про козацьку генеалогію міститься, передусім, в листах Артемія Дмитровича Байдака з Олександрії, який мав 4-х синів – пристрасних amatorів запорозької зброї й шанувальників Д.Яворницького [15, с.31-32]; його родича Григорія Андрійовича Байдака – нащадка запорожця Андрія Байдака і онука Івана Андрійовича Байдака, який у 1789 р. збудував церкву у селі Байдаківці, де мешкав Г.А.Байдак і де здійснював дослідження Д.Яворницький. У маєтку Г.А.Байдака зберігався родинний архів, документи з якого власник передав Д.Яворницькому. Деякі з них вчений опублікував. Зараз вони (всього 8 од.) зберігаються в Дніпропетровському історичному музеї [22, с.23, 24, 28]. З цих документів стає відомим, що ротмістр Єлисаветградського пікінерного полку Іван Байдак у березні 1777 р. отримав 1710 десятин землі (рангову дачу) у Крюківському повіті Єлисаветградської провінції [11, Арх-641, 37858, 37863]. Про кордони його володінь свідчить випис (30.06.1778 р.) з книг Межової експедиції Новоросійської губ. [11, Арх-37859].

Інший представник цього роду Андрій Байдак отримав у тому ж 1777 р. 6000 десятин землі в Саксаганському повіті Слов'янської провінції, що було зафіксовано в «білеті», який для публікації надав Д.Яворницькому М.І.Новохатський [11, Арх-37859]. Син секунд-майора Андрія Байдака

Григорій Андрійович Байдак був занесений до 6-ої частини Родовідної книги дворян Катеринославської губ., про що йдеться в свідоцтві, виданому 4.04.1795 р. Г.А.Байдакові від катеринославського губернського предводителя дворянства полковника М.П.Камбурлея [11, Арх-37861].

Ще один Григорій Андрійович Байдак (1823 р. н.), штабс-ротмістр, разом з дружиною Олімпіадою Григорівною та синами Миколою (1850 р. н.) і Дмитром (1855 р. н.) був занесений до 2-ої частини «Родовідної книги дворянства Катеринославської губ.». Г.А.Байдак володів 1500 десятинами землі у Верхньодніпровському повіті Катеринославської губ., а його дружина 5500 десятинами – в Херсонському повіті Херсонської губ. [12, арк. 51 зв.].

Документи родинного архіву Байдаків, що зберігаються в музеї, містять відомості ще про одного представника цієї фамілії – вахмістра Олексія Байдака, який 18.12.1778 р. отримав чин прапорщика [11, Арх-37853].

Д.Яворницький також підтримував стосунки і листувався з нащадками відомих козацьких родин, як-от: М.С.Білим з Павлограда, який передав у музей ім. О.М.Поля речі свого діда, в тому числі спис і шаблю; братами П.В. і С.В.Гладкими – онуками кошового Азовського козацького війська Й.М.Гладкого [20], які також передали на тимчасове зберігання до музею ім. О.М.Поля шаблю діда і жалувану грамоту Миколи I на дворянство Й.М.Гладкому (1829 р.) [11. Ф.23. Арх-751], що була опублікована Д.Яворницьким [37, ч. 2, с. 192 – 194]. Шабля була подарована кошовому Й.М.Гладкому турецьким султаном за часів, коли Йосип Михайлович був кошовим отаманом Задунайської Січі.

Роменський службовець В. Ф. Безпальчев надіслав Д.Яворницькому дані про село Пустовійтівку, де народився кошовий П.І.Калнишевський, і про церкву цього села, яку збудував кошовий [15, с.27, 28].

Серед дописувачів Д.Яворницького були: А.Дубасова – нащадок гетьмана П.Конашевича-Сагайдачного, В.Косинський – нащадок запорозького полковника Івана Косинського; Ф.О.Синявський – нащадок осавула Прилуцького полку С.Ф.Синявського; О.М.Середоніна (дружина історика С.М.Середоніна) – дочка М.С.Котляревського, який був онуком рідного брата видатного українського письменника І.П.Котляревського; М.К.Срединський – природознавець, дослідник місцевої флори, правнук запорозького козака, відомого катеринославського старожила Лазаря Глоби – засновника місцевих парків (сучасні парки ім. Л.Глоби та ім. Т.Шевченка) [14, с.294].

Вельми цінний фамільний архів козацької родини з Миргородщини Сахно-Устимовичів, що містить значну кількість документів саме генеалогічного характеру (в тому числі генеалогічний розпис і генеалогічну таблицю, заповіти, атестати, послужні формуляри тощо), передали Д.Яворницькому до музею ім. Поля Яким Каленикович Чуб та його син Юрій Якимович Чуб – мешканці села Великі Кринки Кременчуцького повіту Полтавської губ., великі шанувальники козащини і її дослідника – Д.Яворницького [6].

Сподвижник Д. Яворницького археолог, живописець і громадський діяч, згодом перший офіційний зберігач музею ім. О.М.Поля Василь Онікійович Строменко влітку 1901 р. знайшов план хутора відомого запорозького старожила Микити Леонтійовича Коржа, усне оповідання котрого про останні часи Запорожжя і будування міста Катеринослава було свого часу занотоване і опубліковане катеринославським архієпископом Гавриїлом (Розановим; 1781–1858) [27]. Цей план 1832 р. зберігався у правнука М.Л.Коржа і являв собою скоріше малюнок, на якому були зображені річка, садок, хата, усі служби, сам М.Л.Корж в садку й навіть лелеки на дереві [15, с.483]. Під малюнком вміщено уривок пісні, яку любив співати М.Л.Корж:

Ой, Січ – мати,
Ой, Січ – мати!
У Лузі заробити,
А в Січі пропити...

В.О.Строменко зробив копію цього плану, що зараз демонструється у експозиції козацької зали Дніпропетровського історичного музею.

Окрім козацької генеалогії Д.Яворницький працював над генеалогією видатного живописця і свого великого друга І.Ю.Репіна. В листі (29.03.1928 р.) до останнього історик запитував про батьків, братів та сестер І.Ю.Репіна, про їхню долю. А вже по смерті художника звертався до його дочки Віри стосовно відомостей про її братів, сестер та племінників [16; с. 210-211, 218]. Уся ця інформація необхідна була Д.Яворницькому для написання спогадів про І.Репіна, що були опубліковані вже після смерті історика [38].

По смерті вченого в його творчому доробку залишилися неопублікованими розвідки про М.І.Костомарова і В.В.Тарновського [39]. Перша являє собою скоріше розгорнуті тези до біографії М.І.Костомарова – наукового кумира Д.Яворницького, а друга – спогади про відвідування Качанівки – маєтку В.В.Тарновського, про спільну подорож з ним місцями колишнього Запорожжя. Обидві розвідки містять інформацію про походження, історію родини, родинні та шлюбні зв'язки. За відомостями про родичів В. В.Тарновського Д.Яворницький звертався до історика Н.Д.Полонської-Василенко [13, с. 432; 16, с. 196].

З листування стає відомо, що наприкінці 1930-х рр. Д.Яворницький підготував до друку в збірнику «Звенья» статтю «А.С.Пушкін в Катеринославе». Проте у запланованому номері (№ 8 за 1937 р.) збірника «Звенья» стаття не була надрукована [11, Арх-16074].

Значне місце в творчості Д.Яворницького посіла шевченківська тема, який він присвятив велику ґрунтовну розвідку та кілька статей. Окрім того, вчений прислужився справі розробки джерельної бази шевченкіани. 1905 р. вчений придбав у Ф. С. Романовича автентичні документи стосовно біографії Кобзаря [11, Арх-19480].

Отже, завдяки особливостям дослідницьких методів Д.Яворницького, а саме комплексному підходу до джерел, багаторічній широкомасштабній евристичній та едиційній праці, особистим стосункам з нащадками козаків

вчений-подвижник створив потужну різноманітну (за видовою та змістовною ознаками) джерельну базу з історії не тільки запорозького козацтва, а взагалі українського козацтва. Він не тільки ввів до наукового й широкого громадського обігу значну частину виявлених ним джерел шляхом безпосередньої публікації, камерального опрацювання, інтерполяції в авторський наратив його творів, в численні прочитані ним лекції та музейні експозиції, але зібрав і врятував ці джерела в Дніпропетровському історичному музеї. На жаль, частина музейного зібрання зазнала значних втрат під час війн і революцій, але й те, що залишилося, є неоціненним джерелом для дослідників, в тому числі, й у царині козацької генеалогії.

Бібліографічні посилання.

1. Абросимова С.В. Геральдичні, сфрагістичні й генеалогічні дані в колекції рукописів та епістолярній спадщині академіка Д. Яворницького // Шоста наукова геральдична конференція. Львів, 27 – 29 берез. 1997 р.: Матеріали. – Львів, 1997. – С.3-5.
2. Абросимова С. В. Запорозьке козацтво в культурно-історичній традиції українського народу кінця ХІХ – поч. ХХ ст. (За матеріалами епістолярної спадщини академіка Д.І.Яворницького) // Запорозьке козацтво в пам'ятках історії та культури. Матеріали міжнародної науково-практичної конф. (Запоріжжя, 2 – 4 жовтня 1997 р.). Секція ІІІ, ІV, V. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 1997. – С.3-9.
3. Абросимова С.В. Книга Д. І. Яворницького «Історія села Фаліївки-Садової» // Вчений-подвижник: Матеріали науково-практичної конф., присвяченої 135-річчю з дня народження Д. І. Яворницького. – Д., 1991. – С.46-49.
4. Абросимова С.В. Книга Д.І.Яворницького «Історія села Фаліївки-Садової» та генеалогія родини Синельникових-Комстадіусів // Письма потомков Ивана Максимовича Синельникова – первого губернатора Екатеринослава / Состав.: Абросимова С.В., Синельников В.В. – Одесса: Астропринт, 1999. – С.7-11.
5. Абросимова С.В. Нашадки кошового отамана Йосипа Гладкого // Січеславський альманах. Збірник наукових праць з історії українського козацтва / Гол. Ред. Г. К. Швидько. – Д.: НГУ, 2008. – Вип.3. – С.66-72.
6. Абросимова С.В. Родина Сахно-Устимовичів в документах фамільного архіву // Микола Павлович Ковальський. Ad gloriam... Ad honores... Ad memorandum... / За ред. Г.К.Швидько. – Д.: ПП «Ліра ЛТД», 2007. – С.328-346.
7. Абросимова С. В. Родина Синельникових в житті та творчості Д.І.Яворницького // Видатні особистості: музейна персоналістика. (Матеріали обласної музейної конференції до Міжнародного дня музеїв та 75-річчя Дніпропетровської області). – Д.: АРТ-ПРЕС, 2008. – Вип.10. – С.10-24.
8. Вертильяк Н.И. Надгробния кошевых Гордеенки и Ерофеева // Записки Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1844. – Т.1. – С.607.
9. Гладкий В.О. Осип Михайлович Гладкий: кошевой атаман Задунайской Сечи. 1789 – 1866 // Русская старина. – 1881. – № 2. – С.381-391.
10. Грибовський В.В. «Последний кошевой атаман Петр Иванович Калнышевский» Д.І.Яворницького в історії вивчення постаті Петра Калнишевського // Козацька спадщина: Альманах. – Д.: Пороги, 2006. – Вип. 3. – С.6-7.; Грабовський В.В. Петро Калнишевський: нарис біографії // Петро Калнишевський та його доба: Документи і матеріали / Упорядники В.В.Грибовський, В.І.Мільчев, І.Л.Синяк. – К., 2009. – С.14-137.
11. Дніпропетровський історичний музей. Відділ рукописів (далі ДІМ. ВР.). – Ф.23.
12. ДІМ. ВР. – Арх-536. Родословная книга дворян Екатеринославской губернии с 1886 г. //

13. Епістолярна спадщина академіка Д.І.Яворницького. Вип.1. Листи діячів науки до Д.І.Яворницького / Упоряд.: С.В.Абросимова, Н.Є.Василенко, А.І.Перкова та ін. – Д.: Гамалія, 1997.
14. Епістолярна спадщина академіка Д.І.Яворницького. Вип.2. Листи діячів культури до Д.І.Яворницького / Упоряд.: С.В.Абросимова, Н.Є.Василенко, А.І.Перкова та ін. – Д., 1999.
15. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип.3. Листи музейних діячів до Д.І.Яворницького / Упоряд.: С.В.Абросимова, Н.Є.Василенко, А.І.Перкова та ін. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2005.
16. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип.4. Листи Д.І.Яворницького до діячів науки і культури / Упоряд.: С.В.Абросимова, Н.Є.Василенко, А.І.Перкова та ін. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2005.
17. Заруба В.М. Яворницький Дмитро Іванович (1855 – 1940): Бібліографія. 3 (До 150-річчя від дня народження та у 65-ліття смерті). – Д., 2005.
18. Кобрин В.Б. Перспективы развития генеалогических исследований // Генеалогические исследования: Сб. научных тр. – М., 1994. – С.23-34.
19. Кривошея В.В. «Білі плями» історії козацької старшини Гетьманщини // Покликання. Збірник праць на пошану професора о. Юрія Мицика / Редкол. Сохань П., Бойко А., Брехуненко В. та ін. – К., 2009. – С.144-171.; Кривошея В.В. Козацька старшина як еліта Гетьманщини // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2009. – Вип. XXVI. – С.8-20.
20. Маленко Л. М. Йосип Гладкий: людина і діяч // Південна Україна XVIII – XIX століття. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 1999. – С.240-251.
21. Медушевская О.М. Генеалогия в зарубежных исследованиях // Генеалогические исследования: Сб. научн. тр. М., 1994. С. 50 – 58.
22. Пам'ятки писемності в збірці Дніпропетровського історичного музею: Каталог музейної колекції актових джерел XVII – XIX ст. – Д.: Пороги, 1993.
23. Сергієнко Г.Я. Д. І. Яворницький та його історична праця «Іван Дмитрович Сірко, славний кошовий отаман Війська запорозьких низових козаків» // Яворницький Д. І. Іван Дмитрович Сірко, славний отаман Війська запорозьких низових козаків. – Д.: Промінь, 1990. – С.11-15.
24. Синельников В.В. Д. І. Яворницький у колі фаліївських друзів // Грані. – 2005. – № 5. – С.33-36.
25. Смолій В.А. Літопис українського козацтва // Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. – К.: Наук. думка, 1990. – Т.1. – С.9, 11.
26. Старопечатные кириллические издания в Днепропетровском историческом музее. 1574 – 1800 гг.: Каталог / Сост. Абросимова С.В.. – Д.: Облполиграфиздат, 1988.
27. Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки Никиты Леонтьевича Коржа. – Одесса, 1842.
28. Шубравська М.М. Д.І.Яворницький. Життя, фольклористично-етнографічна діяльність. – К.: Наук. думка, 1972. – С.4.
29. Эварницкий Д.И. История села Фалеевки-Садовой Херсонской губернии и уезда. – СПб., 1892. – С. III.
30. Эварницкий Д.И. Источники для истории запорожских козаков. – Владимир, 1903. – Т.1-2.
31. Эварницкий Д.И. К истории нашего края // Вестник Екатеринославского земства. – 1904. – № 2-3. – С.43-63.
32. Эварницкий Д.И. По следам запорожцев. – СПб., 1898. – С.1.
33. Эварницкий Д. И. Последний кошевой атаман Петр Иванович Калнышевский. Новочеркасск, 1887. Передрук, підготований В.В. Грибовським: Козацька спадщина: Альманах. – Д.: Пороги, 2006. – Вип.3. – С.8-15.
34. Эварницкий Д.И. Сборник материалов для истории запорожских козаков. – СПб., 1888.

35. Эварницкий Д.И. Слепой баян Фома Провора // Екатеринославские губернские ведомости. – 1897. – № 93.; Яворницкий Д. Славный баян Хома Провора // Споживач. – 1920. – № 1, 2.
36. Яворницкий Д.И. До історії степової України. – Д., 1929.
37. Яворницкий Д.И. Запорожжя в залишках старовини і переказах народу. Вид. 3-є, випр. і допов. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2005. – Ч.1-2.
38. Яворницкий Д.И. Как создавалась картина «Запорожцы» / Публ. и вступ. ст. И. С. Зильберштейна // Художественное наследство. И.Е.Репин. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1949. – Т.2. – С.57-106.
39. Яворницкий Дмитро. Кошовий отаман Осип Михайлович Гладкий. (Матеріали до біографії) // Ювілейний збірник акад. М.С. Грушевському. – К., 1927. – С.295-305.
40. Яворницкий Д.И. В.В.Тарловський / Публікацію підготував С.Папета // Хроніка 2000. – К., 1996. – №1.

S.Abrosimova

**Cossac's genealogy in the creative heritage of D.I.Javornitskiy
(Source study aspect)**

The contribution of D.I.Javornitskiy in to the revelation, investigation and keeping of written memorials of Cossack's genealogy are considered in this article

Keywords: D.I.Javornitskiy, family's archives, family tree, zaporozhian Cossackdom

Абросимова С.В.

**Казацкая генеалогия в твореском наследии Д.И.Яворницкого
(Источниковедческий аспект)**

В статье рассматривается вклад Д.И.Яворницкого в поиск, исследование и сохранение письменных памятников казацкой генеалогии

Ключевые слова: Д.И.Яворницкий, фамильные архивы, родословная, запорожское казачество